

ENERJİ POLİTİKALARI VE CUMHURİYET DÖNEMİ

TMMOB tarafından düzenlenen "Cumhuriyetten Günümüze" konulu Teknik Kongreye Elektrik Mühendisleri Odasınınca sunulan tebliğ aşağıda sunulmaktadır.

Enerji günümüzde önemli hatta temel bir öge durumuna ulaşmıştır. Toplumların gelişmesi, doğa üzerinde kontrolün artmasına paralel olarak kullanılan enerjinin niteliğini de değiştirmektedir. 18. yüzyılın sonlarında buhar enerjisinin teknolojide kullanılması ile gerçekleşen sanayi devrimi elektrik enerjisinin teknolojide kullanılması ile daha da hızlanmış ve günümüzde nükleer enerjinin geliştirilip kullanılabilmesine kadar ulaşmıştır. Diğer yandan teknolojik gelişmenin paralelinde üretim süresindeki ağırlığının artışı enerjinin nicel olarak toplumların gelişmişlik düzeyine bağlılığını belirtmektedir. Böylece enerjiyi toplumsal gelişmenin, kalkınmanın bir göstergesi olarak almayı olanaklı kılmaktadır.

Bilim, kalkınma kavramını iş gücü verimliliğinin artışı olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle işçi başına

üretim araçlarının artışıdır. Enerji kullanmadan makina kullanmaya olanak olmadığına göre enerji kullanımı çeşitli makina ve araçların kullanımını temsil edebilir. Enerji türlerinin çokluğuna karşın bugün artık tüm diğer enerji türlerinin kolaylıkla elektrik enerjisine çevrilebilmesi, elektrik enerjisini kalkınmanın ölçütü olarak kullanmayı olanaklı kılmaktadır.

Diğer yandan toplumların gelişmesinde sanayileşmenin ön koşul olduğu hatırlanacak olursa elektrik enerjisinin sanayileşmedeki özel önemi ve enerji sorununun günümüzde temel bir sorun olma durumu açıkça ortaya çıkar. Ayrıca enerji ile sanayileşme, enerji sorununda sanayileşme sorunu ile iç içe bulunmaktadır.

Bu noktada daha fazla uzatmadan ülkemizde sanayileşme ve enerji üretiminin tarihsel gelişimine bakmak yararlı olacaktır kanısındayız. Bugün ülkemizin içinde bulun-

duğu durum geri kalmışlığın doğal bir sonucudur. Geçmiş 50 yılı aşkın bir süredir ülkemizde izlenen ekonomi politikaların ortak yönü kapitalist yoldan kalkınmayı temel almakta ve bunun koşutunda kapitalist dünya ile bütünleşme yönündeki politik bir tercihtir. Ancak gelişmenin bugüne değin nasıl bir süreç izlediği uygulanan ekonomi politikaların, enerji politikasının ve sanayileşmenin nasıl biçimlendiğini anlamak için belirgin dönemler içinde durumu incelemekte yarar vardır.

1930'lara dek Türkiye'de İzlenen Elektrik Enerjisi Politikası :

XIX. Yüzyıl sonlarına doğru elektrik üretimindeki gelişmenin sonucunda dünyanın pek çok yerinde elektrik santralleri kurulmuş ve elektrik enerjisi sanayide kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde de ilk kez 1902 yılında Tarsus Belediyesi tarafından 120 beygir gücünde bir su santrali kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet yıllarında özellikle kent aydınlatılmasında kullanılmak amacı ile çalışmalar yapıldığı. 1905'te İzmir, Selanik, 1907'de Şam, 1908'de Beyrut kentlerinin elektrikleştirildiği bilinmektedir. 1910 yılında "Kamu Yararına Ayrıcalıkları Düzenleyen" yasanın çıkartılması ile yabancı ortaklıkların elektrik enerjisi üretiminde etkinliğinin arttığını gözleyebiliyoruz. İstanbul kentinin elektrikleştirilmesi gene aynı yıllarda açılan bir eksiltme ile Macar Ganz Elektrik Anonim Ortaklığına 50 yıl işletme ayrıcalığı ile verilmiştir.

1923 yılında yeni Türk Devleti tarafından devir alınan elektrik üretimine baktığımızda şu tablo ile karşılaşırız. Santrallerin toplam kapasitesi 30.345 kW, 13'ü ortaklıklara, 11'i belediyelere, 14'ü kişilere ait olmak üzere toplam 38 küçük çapta elektrik fabrikası. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde elektrik enerjisinden yararlanan kentler, Tarsus, İstanbul, Adapazarı, nüfusun elektrikten yararlanan kesimi % 6 ve kişi başına elektrik enerjisi tüketimi 5 kW.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzlenen Elektrik Enerjisi Politikası :

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'lara kadar uzanan dönem de Türkiye'de özel girişimci uygulamalarla kapitalleşme ve kalkınma sürecinin hızlandırılmaya çalışıldığı ve bunu kolaylaştırmayı amaçlayan önlemlerin getirildiği bir dönemdir.

İzmir İktisat Kongresi kararları, Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, Sanayi Teşvik Kanunu, sanayii teşvik için İş Bankasının kurulması gibi girişimler bu doğrultudaki çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bu dönemde hazırlanan 14 hükümet programında sanayileşme ile ilgili bir şeye rastlanmaması sanayileşmeye yeterince önem verilmediğini göstermektedir. Burada konumuz açısından önem taşıyan sanayinin gelişmesinin

ön koşulu ve itici gücü olan enerji gereksinmesinin karşılanması konusunda neler yapıldığına kısaca bir bakalım. 1930'lara gelindiğinde bile elektrikleştirmenin daha çok belediye hizmetleri olarak kavrandığını düşündürecek uygulamalara rastlanmaktadır. Diğer yandan ön yatırımı fazla olan ve kârlılığı o yıllarda düşük olan enerji yatırımları özel sektörün ilgisini yeterince çekmemektedir. Bu dönemdeki uygulamalar incelendiğinde Osmanlı döneminde verilen ayrıcalıklara yenilerinin eklendiği görülmektedir.

1930'a dek elektrik santrali kurulan yerleşme merkezleri ve bu tesisleri kuran yabancı kuruluşlar şöyledir :

İTALYAN - Marelli : Balıkesir, Bursa, Edirne, Gaziantep, Kastamonu, Tekirdağ (Dizel Santraller)

ALMAN - AEG : Ankara (Termik Santral)

MACAR - Ganz : İstanbul (Termik), Antalya, Diyarbakır, Konya, Ödemiş (Su Santralleri)

ALMAN - Bergmen : Giresun, Ordu, Samsun

BELÇİKA : İzmir (Termik Santral)

Bu dönemdeki enerji sektöründe yabancıların etkin oluşu 1930'lardan sonra karşılaşılan enerji sorununu getiren başlıca etmenlerden biri olarak önem taşımaktadır.

Diğer yandan belli bir plana bağlı olmaksızın, sanayi gereksinmesi ile bağlantılandırılmadan kaynakların pek akılcı biçimde kullanılmadığı ortadadır, buna örnek, yapımına başlanan 15 santraldan 4'ünün hidrolik, 11'inin termik oluşudur.

1932- 1939 Dönemi :

1932 yılından itibaren planlama girişimlerinin başladığı, devletin ekonomik yaşama etkin bir biçimde katıldığı görülmektedir. Bu dönemin en büyük özelliği kapitalleşmenin ve kalkınmanın hızlandırılması için konunun ekonomik girişimlerinin en yüksek bir düzeye ulaşmasıdır.

Politik anlamda bu değişikliğin önemli nedenleri arasında, özel sektörün o güne kadar kendine verilen tüm olanaklara rağmen yeterli düzeyde bir sermaye birikimi sağlayamamış oluşu, diğer yandan 1926'larda başlayan ve 1929 bunalımı ile daha da şiddetlenen ekonomik bunalımın nedeni ile dış pazarlarda ihraç ürünlerinin fiyatlarının hızla düşmesi dış ticaret açığıının artışı paramızın baş döndürücü bir hızla değer kaybedişi, gibi nedenler sıralanabilir.

1932-1939 devletçilik uygulaması kapitalist gelişme yolundan bir uzaklaşmayı göstermemekte ancak büyük ekonomik bunalımın yarattığı özgün koşullarda ulusal bir sanayileşme girişimini sergilemektedir. Ülkenin eko-

nomik politikasındaki bu değişim sonucu enerji kesiminde önemli sayılabilecek değişiklikleri getirmiştir. Öncelikle sanayileşme olgusunun gündeme gelmesi enerji konusunu da gündeme getirmiştir. Bunun yamsıra yabancı ortaklıkların ulusallaştırılması, EİE, ETİBANK, MTA gibi enerji konusunda önemli kuruluşların bu dönemde kurulması dönemin bu anlamda en önemli karar ve girişimleri arasında yer almaktadır. Bu şekilde enerji kaynaklarının incelenmesi, saptanması, elektrik enerjisi planlaması, enerji istatistiklerinin tutulması, birincil kaynakların aranması, bulunması, üretim yapacak ticari kuruluşların kurulması gibi konular bu kuruluşlar aracılığı ile devletçe yapılacaktır. Bu konu enerji sorununun öneminin anlaşılmasının bir kanıtıdır.

1938 yılında tüketilen 282 milyon kWh enerjinin üretiminde kullanılan kaynaklar incelenecek olursa;

Maden kömürü	% 82,8
Linyit	% 0,7
Akaryakıt	% 10,0
Diğer yakıtlar	% 0,8
Hidrolik	% 6,2

olduğu görülür.

EİE istatistiklerinden 1938 yılında enerji üretiminde kullanılan kaynaklar nedeni ile kaybedilen döviz tutarı 1.400.000,- TL'dir. (950.000,-TL maden kömürü ihracı için, 450.000,- TL akaryakıt dış alımı için). Bu dönemde de Türkiye'nin sahip olduğu kaynaklardan enerji üretimine en uygun olan linyit ve su kaynaklarının yeterince kullanılmamış oluşu dikkat çekicidir. Gene aynı dönemde Belediye santrallerinde motorine dayalı enerji üretiminin yaygın oluşu ayrı bir sorunu oluşturmaktadır.

I. ve II. Sanayi Planlarına Enerji Sektörü Açısından Bakış:

1930'larda yapılan planların temel özelliği ekonominin tümünü kapsıyor olmamalarıdır. Bu anlamda söz konusu planlar genel olarak anlaşılabilir bir plan olmaktan çok, beş yıl içinde yapılacak yatırımları belirleyen programlar niteliğinde oluşmuştur.

1934'te yürürlüğe konulan I. Planda kimya, seramik, cam ve şişe, demir sanayi, kâğıt ve selüloz, kamgan, kükürt, süngerçilik, pamuklu dokuma ve kendir üretimi alanlarında toplam 20 fabrika kurulması öngörülmüştür. Madencilik kesimine oldukça ağırlık verilmiş bu konuya eğilecek bir jeoloji enstitüsü kurulması da öneriler arasında yer almış ve bunun sonucu 1975'te çıkartılan yasa ile MTA kurulmuştur.

I. Plana bakışla daha kapsamlı bir ölçekte düzenlenen II. Sanayi Planında ise ağır sanayiye öncelik verildiği ve bunun yanı sıra bölge santralleri konusuna da eğilindiği bilinmektedir. Ancak bu plan II. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle uygulanamamıştır. Planların ortak özelliğini

elektrik enerjisi üretiminin ulusal düzende sanayileşme ile karşılıklı olarak ele alınmamış olması ve elektroteknik sanayinin kurulması ile ikili girişimlerde bulunulmamış olması oluşturmaktadır. Ancak elektrik malzemesi üretiminin ilk adımlarının yine bu dönemde atılmış olduğuna da değinmek gerekmektedir. I. ve II. Planın sanayileşme çabaları açısından getirdiği önemli sonuçlardan bazıları şunlardır.

Özellikle halen varlıklarını sürdüren bazı yatırımcı kuruluşların temelleri bu dönemde atılmıştır. 1939'da sanayi üretiminin dağılımı şöyledir :

Devlet Fabrikaları	% 25,7
Özel Fabrikalar	% 34,3
Küçük Meta Üretimi	% 40,0

Fabrika üretimi yapan özel kesim sanayiinin küçük meta üretiminin yerini alması ve toplulaşmasının artması yine bu dönemin getirdiği olgulardan biridir.

1927'de sanayide çalışan işletme sayısı 65.245'dir. Bunlardan 1-3 kişi çalıştıranlar toplamın % 79'udur. 1938'e gelindiğinde sanayi işletmesi 1.394'e düşmüş, ancak üretimin artışı % 80'e ulaşmıştır. Aynı dönemde büyük sanayinin artış hızı ise % 152'dir.

1938'de sanayileşmenin önemli göstergelerinden olan çelik üretimi ve enerji üretiminde Türkiye izlenen 21 ülke arasında çelik üretiminde 16. Elektrik enerjisi tüketiminde 17. sıradadır. Bu da her şeye rağmen ulaşılan düzeyin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu dönemde üretilen elektrik enerjisi maliyetinin yüksek oluşu nedeni ile yapım sanayi fiyatlarını yükseltmekte ve bu olgudan yakınılmaktadır. Ancak buna rağmen bölge santralleri kurulması konusunda uygulamaya geçilememiştir. Elektriklendirme çalışmalarına devletçe eyinildiği halde elektroteknik ekipman sanayi ile ilgili hiçbir adım atılmamıştır.

Bu durumun doğal sonucu projelendirme hizmetlerinin tümü dış kaynaklara dayalı yürütülmüştür. Projelerde kullanılan malzemenin % 96'sı ithal malıdır.

1940-1950 Arasında Türkiye'de Elektrik Enerjisi Politikaları :

1939 sonlarına doğru devletçilik ilkesinin yumuşamaya başladığı, özel girişimciliğin desteklendiği yabancı sermayenin özendirilmesi yönünde bir eğilim gelişmeye başlamıştır. Bu eğilimin sonuçları enerji kesiminde 1945'lerden sonra giderek artan bir biçimde değişiklikler getirmiştir.

1940-45'de ulusal ekonomik duruma bakıldığında üretimin büyük ölçüde yavaşladığı yer yer küçümsenmeyecek gerilemelerle karşılaştığı söylenebilir. Elektrik enerjisi ortalama artışı önceki dönem % 13,5 iken 1940-1945 arasında % 6,1'e düşmüştür. 1942 yılında % 1,7 kadar bir üretim azalışı söz konusudur. II. Sanayi Planının aksama-

sı çalışmalarını bu plana göre geliştiren EİE'nin durumunun da değiştiği hükümet çevrelerinde yeni elektrik santrali gereksinmesinin önemini kaybettiği bu nedenle de yapılan incelemelerin ertelenmesi yolunda bir eğilimin belirdiği görülmektedir.

1940-45'te karşılaşılan diğer bir olgu da savaş sırasında dış alımın azalması ve bu nedenle motorine dayalı üretimin aksamaması olmuştur.

1945'lerde üretilen elektrik enerjisinin % 95,5'i termik, % 4,5'i hidrolik idi. Çatalağzı santralının gerçekleştirilmesi için ETİBANK'a 1939'da yetki verilmiş, ancak santralin yapımına 1946'da başlanabilmiştir.

İlk dış yardım projesi bu döneme rastlamaktadır. 1940 yılında Marshall planından Sarıyer Projesi için ödenek alınmasına uğraşmıştır.

1945 yılında üzerinde çalışmaya başlanan Üçüncü Plan ana hatları ile büyük santralleri, kömür havzasının veriminin iki katına çıkartılmasını, Karabük D.Ç. sanayinin kapasitesinin artırılmasını içermekte idi, ancak bu yatırımlar yabancıların eğilimlerine uyularak gerçekleştirilmemiştir. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası yetleri büyük hidrolik santraller yerine yerel küçük tesisler kurulmasını öngörmüştür.

Yabancı teknik hizmet ve dış yardımlar açısından bakıldığında büyük projelerin tasarım ve gerçekleştirilmesinin tümüyle yabancı şirketlere bırakıldığı dikkat çekmektedir.

Seyhan projesinin gerçekleştirilmesi için bir Anonim Şirketin kurulması uygun görülmüş ve Çukurova Elektrik A.Ş. temin edilen 14,5 milyon liralık sermaye ile kurulmuştur. Bu kuruluş 1950'lerde yine başlayan ayrıcalıklı ortaklıkların ilk müjdecisi ve bu güne dek kalabilenidir.

1950-1960 Türkiye'de Elektrik Enerjisi Politikası :

1950'lerde toplam kurulu güç 407,781 MW ve toplam brüt üretim 789,624 x 10³ kWh'dır. Elektrik enerjisinin % 96,2'si termik % 3,8'i hidrolik kaynaklara dayalı olarak üretilmektedir.

Termik kaynakların dağılımı ise şöyledir :

% 68,48	Taşkömürü
% 17,37	Linyit
% 10,33	Akaryakıt

1945'lere kıyasla göze ilk çarpan nokta linyit kullanımının artışının yanısıra akaryakıt kullanımında da artış olmuştur. Aynı zamanda hala hidrolik kaynaklardan yararlanma oranı çok düşük düzeydedir.

1950'de kişi başına elektrik enerjisi üretiminin 38 kWh'a ulaştığı bu değerle çeşitli dünya ülkeleri ile karşılaştırıldığı zaman ülkemizin sıralamada çok gerilerde kaldığı görülmektedir.

1950'de tüketim dağılımı şöyledir :

Sanayi	% 75
Ev, ticarethane	% 16
Resmi Daire	% 7,2
Sokak aydınlatma	% 32
Cer	% 2,6

Bu dönemin ekonomik gelişmelerine bakıldığında ihracata dayalı tarımın ve özel sermayenin desteklenmesi, sermaye mübadelesine serbestlik tanınmasıdır. 1954 yılında sanayi hareketi geçirme eğilimlerinin güç kazandığı bu arada yeni bir yabancı sermayeyi teşvik yasasının çıkarıldığı izlenmektedir. Sanayinin dallara göre dağılımına bakıldığında tekstil, tütün vb.'nin % 52,7 ile ağırlığını koruduğu görülmektedir. Sanayi sektörünün 1950-60 arası gelişme hızı tarımın iki katı olduğu halde GSMH içindeki payı ancak % 21,7'den % 22,3'e yükselebilmektedir. Yeni dönemin ikinci yarısında da tarım sektörü Türkiye ekonomisinin işletici unsuru olarak kalmaya devam etmiştir.

Bu yapı içindeki enerji kesiminin gelişmesine bakıldığında dikkat çeken husus yabancı sermaye ve dış yatırımlara dayalı büyük yatırımlarla, imtiyazlı ortaklıkların yeniden yaygınlaşmasıdır. 1952'de Batı Anadolu Elektrik üretim imtiyazı, Kuzey Anadolu Elektriklendirme T.A.O.'ya verilmiştir.

1953'te Seyhan Barajı H.E.S., 1955'te Gediz Demirköprü H.E.S. ve 1956'da Antalya Kepez H.E.S. enerji üretim taşıma ve satış imtiyazlarına ilişkin sözleşmeler yapılmıştır. Bugün halen sermayesinin % 47,68'i TEK'e ait Kepez Antalya ve % 25,46'sı TEK'e ait Çukurova Elektrik A.Ş. halen varlıklarını sürdürmektedirler.

Dönemin ilk yarısında termik kaynakların ağırlığını koruduğunu, daha sonraki kısımda ise kurulan su santralleri ile hidrolik kaynakların ağırlığının arttığıdır. Birincil kaynaklarla ilgili olarak, petrol konusunda yabancı sermayeye geniş olanaklar tanımış hatta jeolojik çalışmalar dışında tüm petrol çıkartılması çalışmaları MTA'nın elinden alınarak petrolün özel sektör eli ile ve yabancı sermaye yatırımları ile değerlendirilmesi ilkesi getirilmiştir. Elektroteknik ekipman sanayiinin durumuna bakıldığında küçük çapta yabancı sermayeye dayalı montajcı kuruluşların yaygınlaştığı görülmektedir.

Dönem sonunda nüfus başına elektrik enerjisi tüketimi % 101 kWh dolayındadır. Dönem boyunca % 8'lik bir artış göstermiştir.

1960 Sonrası Dönemde Elektrik Enerjisi Politikaları ve Sanayileşme :

1) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi :

27 Mayıs hareketinden sonra yeni Anayasa uyarınca Plan-

lama Teşkilatı oluşturulmuş ve ülkede plan uygulamasına tekrar başlanmıştır. Sıkı deneylerden farklı olarak ekonominin tümünü kapsayan yeni planlama olgusunun başarı şansının ne olacağını ise daha başlarken görebilmek olanaklıdır. Zira, verili yapı içinde piyasa mekanizması korunarak ekonominin planlanmasından söz etme

ye, bilimsel olarak söz etmeye olanak bulunmadığı bilinmektedir.

BBYKP'nın hazırlandığı tarihte ülke nüfusunun % 30,5'i elektrikten yararlanmaktadır. Plan, enerji gereksiniminin karşılanması için Beş Yıllık Dönemde hidrolik enerji kaynağına ağırlık verilmesi, elektrik işlerinin tek elden yürütülmesi için TEK'nun kurulması ve elektrik makina cihaz ve malzemesi sanayiinde üretim kapasitesi artırılarak ithalatın azaltılması konularında temel ilkeler getirilmiştir.

BBYKP döneminde elde edilen sonuçlara bakıldığında elektrik enerjisi tüketiminde % 12 dolayında bir yıllık artışın sürdürüldüğü görülmektedir. Oysa bu oran, geçmiş 10 yılın talep artış trendinden (% 11,6) ciddi bir farklılık göstermemektedir. Dönem içinde kurulu kapasiteye toplam 910,4 MW eklenmiş olup bunun % 31'i hidrolik, % 69'u ise termik kapasitedir. (630 MW'lık Fuel-Oil'c dayalı Ambarlı Sınatralı). Yani planda getirilen ilkelerin tersine, toplam üretim içinde termik kaynakların ağırlığı artmış hidrolik kaynakları ise azalmıştır.

BBYKP döneminde elektrik kesimindeki en önemli gelişmelerden biri 1963'de enerji bakanlığının kurulmasıdır. TEK'nun kuruluşu ise beş yıllık dönem boyunca gerçekleştirilememiştir.

Elektrik Makina Cihaz ve Malzemeleri Sanayiinin BBYKP dönemindeki gelişmesine bakıldığında ilk görülen, kesimdeki ithal talebinin düştüğü ve üretimin % 22,5 oranında arttığıdır. Ancak hemen arkasından bu üretim artışını sağlayan yapının bu kez uzun dönemde dışa bağımlılığı artırdığı gözlenebilmektedir. İthalat talebi düşerken yabancı sermaye yatırımları hızla yoğunlaşmış ve lisans anlaşmaları birbirini kovalamıştır. Bu kapsamda kurulan geri ve ekonomik olmayan teknolojilere dayalı, küçük ölçekli ve ihraç olanağı bulunmayan üretim yapısı ise gelişip kendine yeterli hale dönüşmekten uzaktır.

BBYKP dönemi boyunca -gerek mutlak pay, gerekse artış hızı bakımından- elektrik tüketimindeki en büyük pay yine sanayi kesimindedir. Buna karşılık plan uygulamasının ilk beş yılı sonunda bu kesimin ne tür bir gelişme göstermiş olduğuna bakıldığında ise, sağlanan artış hızının, planlanandan % 3,7 geride kaldığı ve ulaşılan bu hızın Türkiye sanayiinin yıllık gelişme trendinin daha

üzerinde olmadığı dikkati çekmektedir. Planlanan yatırımların gerçekleşme oranı ise % 39 dolayındadır. Sanayi üretiminde yapısal bir değişme sağlanması açısından planın uygulama sonuçları ele alındığında, nisbi bir azalmayla birlikte tüketim mali üretiminin ise % 9,9'dan % 11,7'ye çıktığı ilk bakışta görülmektedir. Ne var ki, "Yatırım Mali" olarak isimlendirilen pakete daha yakından bakıldığında bunun has ağırlığının makina yapan makinelerin üretilmesinde değil, dayanıklı tüketim mali üretiminde olduğu hemen görülmektedir. Bu kapsamda bir yapısal değişmeden söz etmeye ise olanak yoktur.

2) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi :

İkinci planda elektrik enerjisine ilişkin olarak belirlenen ana ilkeler enterkonekte sistemin hızla geliştirilmesi, su kaynaklarına öncelik verilmesi ve üretim iletim ve dağıtım olanaklarının talep düzeyinin üzerinde geliştirilmesi olarak özetlenmiştir. Planda yer verilen önlemler arasında nükleer enerji santrallerinin kurulması konusu özellikle dikkati çekmektedir. Plandaki önlemler oldukça dar kapsamlı olduğu hale ve ülkede su kaynaklarından yararlanma henüz son derece düşük bir düzeydeyken nükleer enerji konusunun gündeme getirilmesi gerçekçi bulmak tümüyle olanaksızdır.

İkinci plan döneminin son yılı olan 1972'ye gelindiğinde ülkede kişi başına elektrik enerjisi üretimi 313 kWh'a ulaşmış ve beş yılda kurulu güce 752 MW eklenerek toplam kurulu kapasite 2711 MW'a çıkmıştır. Son yıl itibarıyla toplam nüfusun elektrik enerjisinden yararlanan bölümü % 39 kadardır ve halen köylerin % 87'sinde elektrik bulunmamaktadır.

Dönem boyunca kurulu güce eklenen termik kapasitenin 410 MW olmasına karşılık —ki bunlar motorin ve Fuel-Oil'e dayalıdır— hidrolik kapasite 190 MW dolayındadır. Aynı konuya üretim artışları itibarıyla bakıldığında ise, termik kaynaklara dayalı üretimin beş yılda ortalama % 16'lık bir hızla arttığı; buna karşılık hidrolik üretimdeki ortalama artış hızının % 6 dolayında gerçekleştiği görülmektedir. Buna bağlı olarak, 1967'de toplam üretim içindeki payı % 38,3 olan hidrolik kaynaklar 1972'de % 28,5'e düşmüş durumdadır. Bu gelişme -elektrik enerjisi üretiminde akaryakıt kullanımının artması ve hidrolik kaynakların payının azalması— büyük ölçüde, geciken enerji yatırımlarını yerine plan dışı, kısa sürede devreye sokulabilir tesislerin kurulmasının sonucudur. Buysa, doğa olarak yüksek maliyetlerle enerji üretilmesi ile döviz gereksiniminin -dışa bağımlılığın- daha da büyümesi sonucunu getirmiştir.

II. Plan Döneminin en önemli olaylarından biri, TEK' nun 25 Ekim 1970'de 1312 sayılı yasa ile kurulmasıdır. Bu yasa ile TEK'in verilen başlıca görevleri ise aşağıdaki gibidir.

- Elektrik enerjisi gereksinmesinin emniyetli, kaliteli ve bol miktarda karşılanması,
- Enterkonnekte sistemin en kısa zamanda yurdun en uzak köşelerine kadar iletilmesi,
- Köy elektrikleştirmesinin, yasanın istediği biçimde ve akılcı ilkelere bağlanarak yürütülmesi.

Yıllardır üzerinde durulan ve ertelenemez bir gereksinme özelliğini gösteren TEK'nun kuruluşu son derece sevindiricidir. Ancak, daha kuruluş yasasından başlayarak ortaya çıkan aksaklıklar, bu konuda çok da iyimser olmaya meydan vermemektedir. Öncelikle yasanın son biçiminde enerji konusundaki faaliyetlerin tek elde toplanması amacından oldukça uzaklaşmış ve TEK, Belediyeler, DSİ, MTA ve TKİ arasındaki ilişkiler ve koordinasyon konusu tam olarak tanımlanmamıştır. Daha önemli olarak ayrıcalıklı şirketler konusunda açıklık getirilmemiş ve bu durum, ilerki yıllarda da ÇEAŞ'nin gelişmeye devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Su kaynaklarından elektrik üretilmesi ve tek amaçlı baraj yapımı konusunun TEK'e kapalı tutulmasında uygulamada çeşitli aksaklıklara neden olmuştur. Enerji satışına ilişkin olarak ise satış yetkisinin belediyelere bırakılmış olması, gerek enerji maliyetinin yükselmesi, gerekse fonların TEK kanalıyla yeniden enerji yatırıma dönmesine olanak verilmemesi yönlerinden büyük sakıncalar getirmektedir.

Son olarak, İkinci Plan Döneminde de üretilen enerjinin en büyük bölümünü tüketmeyi sürdürmüş olan (% 63) sanayi kesiminin ne tür bir gelişme gösterdiğine kısaca değinmekte yarar vardır. Burada öncelikle belirtilmesi gereken bir konu, söz konusu dönemde tüketim malları üretiminin 1967'ye bakışla daha da artarak ağırlığını sürdürdüğü (% 53,2) ara mallar üretiminin % 33,9'a gerilediğidir. Yatırım malları üretiminde ise % 1,2'lik bir artış gerçekleşmiş olmakla birlikte kesim üretiminin daha önce de belirtilen nitelikleri nedeniyle, bunu yapısal bir değişime saymak olanağı yoktur. Bu durum, ikinci plan hedefleriyle karşılaştırıldığında, ortaya çıkan gelişmenin beklenenden oldukça farklı olduğu hemen görülmektedir (Tüketim malı üretiminde planlanan % 46,6; ara mallarında % 39,4 ve yatırım mallarında % 14,0).

1968-1972 yıllarında sanayi kesiminde gözlenen diğer gelişmeler arasında, kapasite kullanımının tüm dallarda düşmesi ve stokların hızla artması sayılabilir. Bu iki olgu 1970 sonlarında ülke ekonomisinin içinde bulunduğu bunalımı vurgulamaktadır. Aynı dönem yapım sanayiinde yoğunlaşma ve toplulaşmanın da büyük hız kazandığı bir özellik göstermiştir. Kısaca söylemek gerekirse ikinci plan döneminde de sanayi gelişmesinde önemli bir farklılık söz konusu değildir ve tüketim malı üretimi ile montaja dayalı üretim yapısı sürmüştür, ancak 1970'lere gelindiğinde, sanayi üretiminin bu yapısından kaynaklanan genel bir bunalım gündeme gelmiştir.

Bu dönem içinde elektroteknik ekipman sanayii ile elektronik sanayiinin gösterdiği gelişme de sanayi bütününden farklı değildir. Geri, dışa bağımlı ve dayanıklı tüketim malı üretimine yönelik birimlerin üretilmesi olgusu sürmüştür ve bu kesimlerin ithalatı sürekli artış göstermiştir. Buna karşılık ihracat yok denilecek kadar azdır. Büyük güçlü elektroteknik ekipman üretimi konusu bu dönemde de boşlukta kalmış ve enerji yatırımlarının gerektirdiği ağır ekipmanın ithalat yoluyla karşılanmasına devam edilmiştir. Genel olarak sanayileşme, ya da enerji sanayii açılarından bu durumun getirdiği olumsuz sonuçlara ise daha önce değinilmiştir.

3) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi :

Üçüncü Planda elektrik enerjisi kesimi, hazırlanan yeni strateji kapsamında 1995'e dek uzanan bir perspektif içinde ele alınmıştır. "Öz kaynaklardan öncelikle yararlanılması; termik, hidrolik dengenin düzeltilmesi; enerjinin devamlı, güvenilir ve ucuz olarak sağlanması" ilkelere dayanılarak oluşturulan ana planda, 1971 yılı fiyatlarıyla 23 milyar TL'lik yatırım öngörülmektedir. Sağlanması planlanan yıllık ortalama enerji artışı ise % 13.1 dolayındadır.

Plan amaçlarına ulaşılması doğrultusunda belirlenen başlıca önlemler arasında dış kaynaklardan enerji alınması ve komşu ülkelerle elektrik enerjisi bağlantılarının yapılması; TEK'nun nükleer teknolojiye girişinin sağlanması; yatırımlardaki gecikmeleri önleyecek önlemlerin getirilmesi, su kaynakları ile termik potansiyellerin geliştirilmesine hız verilmesi konuları yer almaktadır.

Üçüncü Plan Döneminin sonunda kişi başına brüt üretim 496,6 kWh/kişiye ulaşmış durumdadır. 63 il birlikte 1428 belediye kasaba enterkonnekte sistemden beslenmekte olup elektriği olmayan belediye yerleşim birimi sayısı 101'dir. Köylerin ise % 32'si elektrik enerjisinden yararlanmaktadır.

Enerji yatırımlarının temel sorunu olan "gecikme" olgusu, bu dönemde de önemini sürdürmüş ve yatırımlardaki fiziki gerçekleşme çok düşük düzeyde kalmıştır. 1973-77 döneminde işletmeye açılan santrallerin ortalama gecikme süreleri 3 ile 9 yıl arasındadır (Örneğin Keban 9 yıl, Seyitömer-I 3 yıl; Gökçekaya 5 yıl).

Dönem içinde elektrik enerjisi üretiminde kullanılan birincil kaynakların dağılımına bakıldığında Keban ve Gökçekaya Hidroelektrik Santrallerinin kurulması ile hidrolik kaynak kullanımının arttığı gözlenmektedir. Termik kapasite de (yılıda ortalama % 11,4 hızla) artmasını sürdürmüş ve termik kapasite içinde de petrolün payı (% 55,5 ile % 61,0 arasında) önemini korumuştur. Motorine dayalı kapasitede ise beş yıllık artış % 83 dür. Bu durum, dönem boyunca kaynak kullanımının ülke çıkarları açısından taşıdığı olumsuzlukları fazla bir şey söylemeyi gerektirmeyecek kadar açıklıkla ortaya koymaktadır.